

А. М. Соколовська

доктор економічних наук, професор, заступник директора НДФІ
ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, sokolovska_alla@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1022-8215>

Л. Б. Райнова

старший науковий співробітник відділу податкової системи НДФІ
ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, lrainova@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8275-3094>

ВПЛИВ ПОДАТКІВ НА НЕРІВНІСТЬ ДОХОДІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Спираючись на методологічний фундамент проведених західними вченими досліджень впливу податкової системи на нерівність доходів і багатства, огляд яких зроблено в першій статті циклу, надрукованій у попередньому номері журналу, в пропонуваній статті проаналізовано результативність впливу податкових інструментів на нерівність доходів і багатства в Україні. Визначено, що через особливості дизайну та масштаби використання неофіційної праці податок на доходи фізичних осіб в нашій країні не виконує функцію зменшення нерівності доходів. Так само не виконує її й податкова система загалом унаслідок наявності в ній великої частки непрямих податків, вузької бази податку на рухоме майно фізичних осіб і низької ефективності адміністрування податку на житлову нерухомість. Із метою збільшення впливу податку на перерозподіл доходів обґрунтовано доцільність запровадження диференційованого неоподаткованого мінімуму доходів, помірною підвищення ставки оподаткування дивідендів на рівні фізичних осіб, уведення неоподаткованого мінімуму щодо процентів за депозитами, забезпечення диференціації ставок податку на спадщину та подарунки залежно від вартості майна.

Ключові слова: нерівність доходів і багатства, фіскальні інструменти зменшення нерівності, податок на доходи фізичних осіб, податкова соціальна пільга, диференційований неоподатковуваний мінімум доходів.

Форм. 1. Табл. 3. Літ. 24.

Alla Sokolovska

Dr. Sc. (Economics), Professor, SESE "The Academy of Financial Management",
Kyiv, Ukraine, sokolovska_alla@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1022-8215>

Larysa Rainova

SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, lrainova@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8275-3094>

INFLUENCE OF TAXES ON INCOME INEQUALITY IN UKRAINE

Abstract. Based on the methodological research of western scientists on the impact of the tax system on the inequality of income and wealth, reviewed in the first article of the series publications published in the previous issue of the journal, the impact of tax instruments on the income and wealth inequality in Ukraine is analyzed in the offered article. According to the results of the study, it is determined that due to its design features and the large scale of the use of informal labor, the personal income tax in Ukraine does not perform the function of reducing income inequality. It is not performed by the Ukrainian tax system as a whole due to the large share of indirect taxes in it, the

© Соколовська А. М., Райнова Л. Б., 2019

narrow tax base on personal property tax and the low efficiency of tax administration of residential property tax. Although in theory the progressive tax on personal incomes is considered to be the most effective taxation instrument for income redistribution, its introduction in Ukraine is currently considered untimely. A transitional measure for the introduction of such a tax may be a differentiated non-taxable minimum, which is a certain compromise option for providing basic benefits in the context of ensuring compliance with social justice and fiscal efficiency requirements. It is established that the reduction of income inequality can also be facilitated by the introduction of elements of the progressive taxation of certain types of passive personal incomes that are in line with the OECD recommendation designed to mitigate the problem of inequality and poverty: the non-taxable minimum income for bank deposits, ensuring the differentiation of inheritance and gift taxes rates depending on the value of the property.

Keywords: inequality of income and wealth, fiscal instruments for reducing inequality, personal income tax, personal tax allowance, differentiated non-taxable minimum.

JEL classification: E21, H24, I31, I38.

А. М. Соколовская

доктор экономических наук, профессор, заместитель директора НИФИ ГУНУ "Академия финансового управления", Киев, Украина

Л. Б. Райнова

старший научный сотрудник отдела налоговой системы НИФИ ГУНУ "Академия финансового управления", Киев, Украина

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВ НА НЕРАВЕНСТВО ДОХОДОВ В УКРАИНЕ

Аннотация. Опираясь на методологический фундамент проведенных западными учеными исследований влияния налоговой системы на неравенство доходов и богатства, обзор которых сделан в первой статье цикла, напечатанной в предыдущем номере журнала, в предлагаемой статье проанализирована результативность влияния налоговых инструментов на неравенство доходов и богатства в Украине. Определено, что из-за особенностей дизайна и масштабов использования неофициального труда налог на доходы физических лиц в нашей стране не выполняет функцию уменьшения неравенства доходов. Точно также не выполняет ее и налоговая система в целом вследствие наличия в ней большой доли непрямых налогов, узкой базы налога на движимое имущество физических лиц и низкой эффективности администрирования налога на жилую недвижимость. С целью увеличения влияния налога на перераспределение доходов обоснована целесообразность введения дифференцированного необлагаемого минимума доходов, умеренного повышения ставки налогообложения дивидендов на уровне физических лиц, введения не облагаемого налогом минимума относительно процентов по депозитам, обеспечения дифференциации ставок налога на наследство и подарки в зависимости от стоимости имущества.

Ключевые слова: неравенство доходов и богатства, фискальные инструменты уменьшения неравенства, налог на доходы физических лиц, налоговая социальная льгота, дифференцированный не облагаемый налогом минимум доходов.

В Україні вже тривалий час населення, більшість експертів і науковців ініціюють дискусію щодо масштабів нерівності, тоді як офіційна статистика свідчить про доволі помірний її рівень. Зокрема, індекс Джині, який широко використовують у світі для ідентифікації розшарування населення за доходами, в нашій країні, за офіційними даними Державної служби статистики,

у 2017 р. становив лише 0,232 за загальними та 0,256 за грошовими доходами [1]. За цим індексом Україна поряд із такими державами ЄС, як Бельгія, Чехія, Словенія, Словаччина й Фінляндія, належить до числа країн із низьким ступенем нерівності в розподілі доходів [2]. Аналогічна ситуація й із порівняльним аналізом іншого статистичного показника – квінтильного коефіцієнта, котрий у 2017 р. становив 3,6 в Україні, 4,8 у середньому по ЄС-15 та 5,3 по ЄС-11 [3]. Істотнішим є розшарування не за доходами, а за майновим станом: відповідний коефіцієнт Джині (*wealth pattern within countries: Gini*) у 2017 р. у нашій державі оцінюється на рівні 90,1 %, тоді як у Естонії – 56,4, Словенії – 55,1, Словаччині – 46,3 % [4, с. 112–115].

Розходження між офіційними й експертними оцінками нерівності характерні не лише для України. Як показав Дж. Ніхес, сприйняття нерівності в багатьох контекстах є набагато вищим за його фактичний рівень [5]. Одне з пояснень цього запропонував К. І. Швабій, встановивши (з використанням концепції межі потенційної нерівності доходів) зростання невизначеності щодо достовірності ступеня нерівності розподілу доходів у нашій країні, оскільки, за параметричними оцінками, межа їх потенційної нерівності дуже висока, еквівалентна значенню коефіцієнта Джині 0,9, що свідчить про дуже широку область допустимих значень нерівності доходів населення в Україні [6, с. 190–194].

На думку багатьох вітчизняних фахівців, справжній ступінь нерівності в нашій державі викривляють чималі обсяги тіньових доходів, котрі випереджають відповідні показники в країнах ЄС¹. У таких умовах дані щодо диференціації доходів населення без урахування їх тіньової компоненти не відображають реальної картини. Альтернативні розрахунки, виконані на основі оцінки розподілу тіньових доходів, засвідчили, що реальний коефіцієнт Джині в Україні істотно більший за той, який розраховують фахівці Державної служби статистики, та вказує на середній або ж високий ступінь нерівності в розподілі доходів [7]. Інформацію про ненизьке значення коефіцієнта Джині в нашій країні (понад 45 %), обчисленого співробітниками Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ, наводить і Л. М. Черенько [8]. За розрахунками К. І. Швабія, здійсненими за даними Міністерства доходів і зборів, коефіцієнт Джині в Україні у 2010 р. становив 0,632 проти 0,270 за офіційними даними. Серед причин відхилення офіційної інформації від експертної він називає невключення тіньових доходів усіх верств населення, особливо громадян із середнім і вищим від

¹ Якщо частка зарплат “в конвертах” у Латвії становила 11 %; Хорватії – 8; Румунії, Словаччині, Болгарії, Литві, Угорщині, Польщі, Естонії – 6–7 % (*див.*: Special Eurobarometer 402 “Undeclared work in the European Union”: European Commission Report. March 2014. P. 80. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_402_en.pdf), то в Україні частка населення, зайнятого в неформальному секторі економіки, у 2016 р. дорівнювала 24,3 % всього зайнятого населення (*див.*: Незадекларована праця в Україні: форми прояву, масштаби та шляхи її подолання: звіт. Квіт. 2018 / Підготовлено за сприяння Європейського Союзу. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf).

середнього їх рівнями; участь у щорічних статистичних обстеженнях умов життя переважно домогосподарств із середнім і нижчим за середній рівнями доходу, що призводить до зміщення оцінок нерівності; неврахування окремих видів доходів цих домогосподарств, не зафіксованих обстеженням, або тих, про які вони не бажають повідомляти спостерігачів. При цьому певна не взята до уваги частина доходів громадян, котрі належать до середнього класу й найбідніших, може знижувати рівень стратифікації, тимчасом як неврахована частина доходів найбагатших підвищуватиме його [9].

Питання нерівності й бідності в Україні найбільше досліджуються в контексті реалізації соціальної політики держави. Їх розкриттю присвячено праці Е. М. Лібанової, Н. М. Романчук, Н. М. Самолюк, А. М. Черенько, Г. М. Юрчик [7; 8; 10–12] та ін. Утім, у контексті виконання податковою системою функції вирівнювання доходів вони не набули широкого висвітлення. Виняток становлять праці таких вітчизняних учених, як Т. А. Коляда, І. О. Луїна, Н. М. Холод, К. І. Швабій [6; 9; 13–16]. Окреслену проблему досліджували й автори цієї статті [17].

Зважаючи на негативні експертні оцінки стану нерівності в Україні, держава повинна коригувати її ступінь за допомогою бюджетних і податкових інструментів, основним із яких є податок на доходи фізичних осіб (ПДФО). Розглянемо, наскільки ефективно він використовується з метою перерозподілу доходів у нашій державі.

До 2004 р. в Україні справлявся прогресивний податок на доходи, котрий, проте, погано виконував функцію перерозподілу, що було спричинено:

- 1) застосуванням не виправдано високої граничної ставки податку, яка впродовж 1991–1993 рр. збільшилася з 30 до 90 %, а в 1995 р. зменшилася до 40 %, до низьких за рівнем доходів: зокрема, з 1 січня 1993 р. вона застосовувалася до доходів у розмірі понад 30 неоподатковуваних мінімумів (120 дол. США за курсом готівкового долара), а з 1 грудня того ж року – понад 50 неоподатковуваних мінімумів (200 дол. США за курсом готівкового долара);

- 2) високим рівнем оподаткування (за ставкою 20 %) доходів, не більших за мінімальну заробітну плату;

- 3) тенденцією до підвищення рівня оподаткування середньомісячної номінальної заробітної плати – від 7 % у 1993 р. до 10,3 % у 1996 р. і 16,5 % у 2003 р. [18, с. 214–217];

- 4) використанням прогресивної шкали податку лише до доходів від найманої праці, тоді як доходи від капіталу оподатковувалися за однією ставкою або не підлягали оподаткуванню вказаним податком;

- 5) відмовою від перегляду із жовтня 1995 р. номінальної величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян, котрий через низький рівень перетворився на символічне явище, позбавлене економічного змісту, та становив у 2002–2003 рр. тільки 4,7 % від величини прожиткового мінімуму.

Наслідками зазначеного в Україні стали: фактичне функціонування ПДФО як податку на заробітну плату працівників бюджетного сектору; перетворення громадян із низькими й середніми доходами на основних плат-

ників податку; трансформація частини заробітної плати в доходи, що не підлягають оподаткуванню, наприклад у процентні доходи; виплати заробітної плати неврахованою готівкою та застосування інших методів приховування доходів від оподаткування. За таких умов у 2004 р. відбувся перехід від прогресивного до пропорційного ПДФО, який був покликаний сприяти зниженню податкового навантаження на законослужняних платників і поступово змінити модель їх поведінки, стимулювати виведення доходів із тіні, розширити базу податку на доходи.

Чи міг пропорційний податок виконувати функцію перерозподілу доходів? Лише частково, й то завдяки добре сконструйованому механізму неоподаткованого мінімуму доходів громадян або податкової соціальної пільги, котра дає змогу знизити податкове навантаження на платників із низькими доходами. Саме з цією метою в багатьох країнах ЄС запроваджено диференційований неоподатковуваний мінімум (*differentiated non-taxable minimum*) – підхід, згідно з яким величина неоподаткованої суми визначається за формулою та залежить від розміру оподаткованого доходу. Сьогодні такий підхід застосовується в переважній більшості постсоціалістичних країн ЄС (у семи з одинадцяти), причому як із пропорційною (Естонія, Литва, Румунія), так і з прогресивною системою оподаткування доходів фізичних осіб (Латвія, Словаччина, Словенія, Польща).

Впровадження диференційованого неоподаткованого мінімуму доходів є значною мірою вимушеним заходом, що пов'язаний із необхідністю підвищення прогресивності оподаткування доходів фізичних осіб з урахуванням наявних бюджетних обмежень. Диференційований мінімум передбачає істотне обмеження кола осіб, котрим надається право на звільнення від оподаткування певної встановленої суми доходів, зазвичай одержувачами невисоких за рівнем доходів, із метою зниження податкового навантаження на них. Окрім того, введення диференційованого неоподаткованого мінімуму спрямоване на забезпечення додаткової мотивації для декларування отримуваних доходів населенням та залучення якомога більшої його частини на ринок праці.

Незважаючи на всі спроби забезпечити хоча б якусь прогресивність при справлянні пропорційного ПДФО, в країнах, де такі податки було впроваджено, спостерігається зростання нерівності, бідності й поляризації населення за доходами. Західні вчені також зауважують, що насправді найбільші переваги від таких реформ отримують особи з високими доходами [19–21], тоді як основною проблемою, пов'язаною з оподаткуванням праці в країнах ЄС, залишається рівень податкового навантаження на низькооплачуваних працівників (ідеться про осіб, котрі одержують дві третини чи менше середньої зарплати по країні). Зокрема, протягом 2008–2017 рр. у переважній більшості постсоціалістичних країн ЄС величина податкового клину для низькооплачуваних працівників перевищувала середнє значення не тільки загалом по країнах ЄС-28, а й по ЄС-15, а для працівників із заробітної платою на рівні середньої та осіб із високими зарплатами – навпаки, була меншою, ніж середнє значення по країнах ЄС-15 [22]. Тобто в більшості пост-

соціалістичних країн ЄС, порівняно з країнами ЄС-15, а також у цілому з ЄС-28, податкове навантаження на середні, й особливо високі, зарплати є досить помірним, а на низькі залишається високим.

В Україні функцію диференціації податкового навантаження на доходи певною мірою виконує податкова соціальна пільга, проте зміни, котрих вона зазнала як елемент системи оподаткування доходів фізичних осіб, призвели до погіршення її перерозподільних властивостей. Ідеться про те, що з 2004 р. вітчизняне законодавство містить норму щодо встановлення податкової соціальної пільги на рівні спочатку мінімальної заробітної плати, а потім (коли її було вирівняно з прожитковим мінімумом для працездатних осіб) – прожиткового мінімуму. Застосування цієї норми дало б можливість вивести з-під оподаткування частину доходів, призначену для задоволення мінімальних життєвих потреб людини. Фактично 12 років поспіль встановлення пільги на зазначеному рівні окремими нормами постійно відкладалось. Як наслідок, базова пільга у 2004 р. становила 30 %, у 2005–2010 рр. – 50 % суми мінімальної заробітної плати; впродовж 2011–2015 рр. вона залишалася на тому самому рівні, проте вже від суми прожиткового мінімуму. З 1 січня 2016 р. скасовується положення про поступове вирівнювання податкової соціальної пільги з прожитковим мінімумом для працездатних осіб та відбувається остаточне закріплення такої пільги на рівні тільки 50 % його величини.

Втім, на сьогодні незадовільним залишається не так розмір податкової соціальної пільги, як істотне обмеження числа осіб, котрі мають право на її застосування. Мається на увазі величина доходу, що визначає право на пільгу та продовження застосування положення щодо її прив'язки до прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Зазначена прив'язка була виправданою, поки прожитковий мінімум для працездатних осіб перевищував мінімальну заробітну плату (у 2004–2009 рр.) або дорівнював їй (у 2010–2016 рр.). Зі скасуванням починаючи з 2017 р. прив'язки прожиткового мінімуму до мінімальної заробітної плати та помітним відривом останньої від його величини, граничний розмір доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу, стає занадто низьким, через що особи, котрі отримують мінімальну заробітну плату, втрачають можливість скористатися правом на її застосування. Незмінність норм із прив'язки права на пільгу до такої розрахункової величини, як прожитковий мінімум для працездатних осіб, що є вдвічі нижчим за мінімальну заробітну плату, може пояснюватися лише фіскальними міркуваннями та є необґрунтованою з позиції соціальної справедливості, оскільки йдеться про скасування базової пільги щодо доходів, котрі є низькими.

Описані зміни разом із коригуванням законодавчо закріплених ставок ПДФО¹ визначають тенденції податкового навантаження на різні рівні доходів, яке вимірюється за допомогою ефективних ставок податку. Виконані розрахунки, результати котрих наведені в табл. 1, показують, що впродовж

¹ Впродовж 2004–2018 рр. ПДФО в Україні справлявся за такими ставками: у 2004–2006 рр. – 13 %, у 2007–2010 рр. – 15 %, у 2011–2014 рр. – 15 і 17 %, у 2015 р. – 15 та 20 %, починаючи з 2016 р. до сьогодні – 18 %.

Таблиця 1. Динаміка ефективних ставок оподаткування доходів на рівні мінімальних, середніх і вищих за середні в Україні впродовж 2004–2019 рр.

Роки	0,5 ПМ _{прац}	1 ПМ _{прац}	1,4 ПМ _{прац} *	1,5 ПМ _{прац}	МЗП	СЗП	2 СЗП
2004	11,5	13,5	14,1	15,6	11,7	15,6	15,6
2005	8,1	12,3	13,3	16,0	9,1	16,0	16,0
2006	6,2	11,3	12,7	16,0	9,1	16,0	16,0
2007	4,8	12,3	13,9	18,0	8,8	18,0	18,0
2008	5,3	11,9	13,6	18,0	10,1	18,0	18,0
2009	4,1	11,3	13,2	18,1	10,1	18,1	18,1
2010	2,6	10,6	12,7	18,1	10,6	18,1	18,1
2011	3,1	10,6	12,7	18,1	10,6	18,1	18,1
2012	3,1	10,6	12,7	18,1	10,6	18,1	18,1
2013	3,1	10,6	12,7	18,1	10,6	18,1	18,1
2014	4,6	12,1	14,2	19,6	12,1	19,6	19,6
2015	4,6	12,1	14,2	19,6	12,1	19,6	19,6
2016	1,5	10,5	13,1	19,5	10,5	19,5	19,5
2017	1,5	10,5	13,1	19,5	19,5	19,5	19,5
2018	1,5	10,5	13,1	19,5	19,5	19,5	19,5
2019	1,5	10,5	13,1	19,5	19,5	19,5	19,5
2013–2019	-1,6	-0,1	0,4	1,4	8,9	1,4	1,4
2004–2019	-10,0	-3,0	-1,0	3,9	7,8	3,9	3,9

* Граничний розмір доходів, що дає право на податкову соціальну пільгу.

Примітка. ПМ_{прац} – прожитковий мінімум для працездатних осіб станом на 1 січня відповідного року; МЗП – мінімальна заробітна плата; СЗП – середньомісячна заробітна плата.

Складено на основі розрахунків за даними Державної служби статистики України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

2004–2018 рр. спостерігалось зниження ефективних ставок податку на доходи на рівні й нижче від прожиткового мінімуму для працездатних осіб та їх підвищення на доходи на рівні й вище мінімальної заробітної плати. При цьому найбільшим таке зростання виявилось саме щодо першої із зазначених категорій доходів.

Той факт, що прожитковий мінімум в Україні оподатковується за ефективною ставкою 10,5 %, а мінімальна заробітна плата – 19,5 % (ПДФО + військовий збір), тоді як майже в усіх країнах ЄС-11 частина мінімальної зарплати звільняється від оподаткування¹ (частка такого звільнення станом на 2018 р. становила від 0,3 мінімальних зарплат у Румунії до 1,1 мінімальних зарплат у Хорватії²), свідчить про високий рівень податкового навантаження на низкооплачуваних працівників і вкрай обмежені можливості виконання ПДФО в Україні функції зменшення нерівності доходів. Зокрема, на

¹ Оподаткування всієї суми мінімальної зарплати є виправданим у окремих країнах ЄС (у Болгарії, а колись в Угорщині), де застосування неоподаткованої суми доходу не передбачене через низький рівень базової ставки ПДФО.

² Розраховано за даними Євростату (URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>) та за: Personal Income Tax: data for 2018. Taxes in Europe Database / European Commission. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/splSearchForm.html.

погіршення перерозподільних властивостей ПДФО вказують такі зміни: якщо до 2016 р. включно за зростаючими ефективними ставками оподатковувалися доходи до та на рівні середньої заробітної плати (доходи, більші від цього рівня зазнавали однакового податкового навантаження), то з 2017 р. податкова прогресія поширюється на доходи, котрі не перевищують мінімальну заробітну плату, тобто сфера її застосування звузилася.

Як наслідок, в Україні доходи малозабезпечених громадян після оподаткування ПДФО, навіть за умов застосування податкової соціальної пільги, не лише не відповідають прожитковому рівню, а є нижчими за нього. При цьому рівень податкового навантаження, з урахуванням усіх складових, що його формують, зокрема непрямих податків, а не тільки ПДФО, фактично є ще вищим. Тому зазначені категорії населення залишаються найбільш незахищеними та вразливими, за низького рівня доходів проблематичним виявляється задоволення навіть найнеобхідніших матеріальних потреб. Найбільшою мірою це позначається на сім'ях із дітьми, інвалідами, іншими непрацездатними особами. Тому не дивно, що з року в рік найвищий рівень бідності спостерігається саме серед домогосподарств із двома та більше дітьми, з дітьми до трьох років і з подвійним демооекономічним навантаженням (дітьми й непрацездатними дорослими). Вагомим чинником ризику бідності, як і раніше, виступає безробіття.

Втім, у оподаткуванні пасивних доходів фізичних осіб, у частині наближення податку до вимог справедливості, сталися певні позитивні зміни. Однозначно відповідають цьому критерію вжиті з 2016 р. заходи з уніфікації ставок оподаткування трудових і пасивних доходів. Зокрема, тривалий час такі доходи або взагалі не обкладалися податком, або податкове навантаження на них було істотно нижчим, ніж на трудові доходи (до 2014 р. переважна більшість пасивних доходів, які визначалися п. 167.2 Податкового кодексу України, оподатковувалася за ставкою 5 %), що не відповідало принципу вертикальної справедливості оподаткування – ця система була вигідна передусім заможним особам. Позитивною новацією стало запровадження оподаткування фактично всього спектра пасивних доходів за єдиною ставкою 18 %, причому кількість пільг щодо таких доходів є мінімальною, що відповідає вимогам забезпечення ефективності оподаткування. Певний виняток становить оподаткування доходів у вигляді дивідендів, котре є сферою особливого порядку регулювання саме через його зв'язок із корпоративним оподаткуванням (щодо дивідендів, окрім ставки 18 %, застосовуються пільгові ставки в розмірі 5 і 9 %). Також певні види податкових стимулів передбачені для розвитку приватних пенсійних заощаджень; звільняються від оподаткування як проценти, так і інвестиційний дохід від операцій купівлі-продажу державних цінних паперів, що призводить до збереження певних деформацій у стимулах щодо різних напрямів вкладення коштів, знижуючи економічну ефективність оподаткування.

Проте якщо говорити в цілому про відповідність чинної системи оподаткування доходів фізичних осіб принципу справедливості, то її не можна

вважати задовільною ні в контексті забезпечення стягнення податку з осіб із порівнянню платоспроможністю (горизонтальна справедливість), ні стосовно вирівнювання доходів різних груп населення, що передбачає перенесення податкового навантаження на більш забезпечені його верстви, звільнення від податкових зобов'язань осіб із низькими доходами.

Крім ПДФО, функцію зменшення нерівності можуть виконувати податки на майно. В Україні деякі заходи в цьому напрямі вже вжито. Йдеться, зокрема, про запровадження оподаткування транспортних засобів залежно від вартості, завдяки чому під оподаткування підпадають лише нові, до п'яти років, легкові автомобілі вартістю (станом на 2019 р.) понад 1 564 875 грн, та додаткове оподаткування нерухомості (збільшення суми податку на 25 тис. грн на рік за кожен об'єкт житлової нерухомості, загальна площа котрого перевищує для квартири 300 м², а для будинку – 500 м²), введене у 2015–2016 рр. Зазначені нововведення можна було б вважати елементами податку на багатство, якби під податок на рухоме майно підпадали не тільки окремі легкові автомобілі, а й катери, яхти, гелікоптери, що також є рухомим майном, та за умови ефективного адміністрування податку на житлову нерухомість. Однак ця умова не задовольняється. Проблема в тому, що близько 90 % елітної нерухомості, за оцінками фахівців, досі не внесено до реєстру речових прав на нерухоме майно, між тим саме на основі даних цього реєстру мають надсилатися податкові повідомлення про сплату податку. Насамперед це стосується побудованих елітних будинків (садиб), котрі їх власники з метою ухилення від оподаткування не вводять у експлуатацію, що унеможливає потрапляння даних щодо таких об'єктів до реєстру.

Викладене дає підстави для висновку, що не лише ПДФО, а й податкова система України загалом не виконує функцію зменшення нерівності доходів і майна, отже, є потреба в її коригуванні. Забезпечення коригування перерозподільних механізмів у вітчизняній літературі пропонується за низкою напрямів, одним із котрих є повернення до прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб як найбільш справедливої, що дасть можливість знизити нерівність доходів у суспільстві. Не заперечуючи проти цього аргументу й необхідності посилення податкової прогресії в оподаткуванні доходів фізичних осіб у довгостроковій перспективі, варто зауважити, що наразі реалізація такої пропозиції, на нашу думку, не на часі. По-перше, в Україні лише намітилися позитивні зрушення в легалізації трудових доходів після радикального зменшення ставки ЄСВ, вони ще не набули характеру сталої тенденції, а покарання за недекларування доходів і несплату з них податків ще не стало невідворотним. Тому запровадження прогресивного податку на доходи може повернути ситуацію з використанням неофіційної зайнятості та приховуванням доходів від оподаткування до її висхідного рівня. По-друге, наразі є вкрай актуальним створення податкової системи, сприятливої для економічного зростання, що особливо важливо в умовах загострення міжнародної податкової конкуренції, котру не можна не враховувати в процесі проведення подальших податкових реформ.

З огляду на зазначене, пропонуємо шукати шляхи посилення прогресивності оподаткування доходів фізичних осіб у межах чинної моделі пропорційного податку на доходи. Для цього потрібно переглянути підходи до розрахунку податкової соціальної пільги.

Незважаючи на численні спотворення в поведінці платників унаслідок обмежень у розмірі доходів, що визначають право на отримання базової пільги, такі обмеження повинні бути збережені. Проте коло її одержувачів має бути розширене шляхом підвищення рівня доходів, які дають право на отримання пільги. На даному етапі реалізувати ці підходи можна, на наш погляд, у рамках впровадження диференційованого неоподаткованого мінімуму за прикладом постсоціалістичних країн ЄС за формулою:

$$НМД_{\text{диф}} = НМД_{\text{max}} - K \cdot (ВД - A_{\text{НМДmin}}), \quad (1)$$

де $НМД_{\text{диф}}$ – диференційований неоподатковуваний мінімум доходів;
 $НМД_{\text{max}}$ – максимальна величина неоподаткованого мінімуму доходів;

$K = \frac{НМД_{\text{max}}}{A_{\text{НМДmax}} - A_{\text{НМДmin}}}$ – понижуючий коефіцієнт; $ВД$ – валовий дохід;

$A_{\text{НМДmax}}$ – рівень доходів, починаючи з якого неоподатковуваний мінімум не застосовується; $A_{\text{НМДmin}}$ – рівень доходів, до якого застосовується максимальний розмір неоподаткованого мінімуму.

Використання диференційованого неоподаткованого мінімуму передбачає, що певна гранична сума доходів визначається як така, котра відповідає низьким доходам (неоподатковувана сума в цьому випадку буде максимальною). Для наступного інтервалу доходів неоподатковувана сума обчислюватиметься за формулою (неоподатковувана сума зменшується зі зростанням рівня доходів). У підсумку визначатиметься гранична сума доходів, починаючи з якої неоподатковуваний мінімум не надаватиметься. Метою застосування формули при здійсненні розрахунків є запобігання різким коливанням рівня доходів у рамках визначеного інтервалу, поступове зниження розміру пільги в міру зростання доходів та її ненадання з певного рівня доходів. Таким чином, для доходів у розмірі до однієї мінімальної зарплати пропонується використання максимальної величини неоподаткованого мінімуму (0,5 % прожиткового мінімуму для працездатних осіб), обчислення неоподаткованого мінімуму за формулою для доходів від однієї до двох мінімальних зарплат та скасування права на отримання неоподаткованого мінімуму для доходів у розмірі понад дві мінімальні зарплати, тобто близько 0,9 середньомісячної заробітної плати станом на січень 2019 р. (табл. 2).

Наслідком зазначених змін стане розширення кола платників податку, котрі мають право на податкове звільнення, хоча й різне за розміром, за рахунок одержувачів зарплати, нижчої від середньомісячної. Застосування диференційованого неоподаткованого мінімуму, як і у випадку з чинною на сьогодні податковою соціальною пільгою, доцільно обмежити доходами у вигляді заробітної плати та прирівняних до неї платежів.

Таблиця 2. Диференційований неоподатковуваний мінімум доходів для України

Оподатковуваний дохід		Величина пільги	
До 4173 грн	$(D_{\text{НМД}_{\text{min}}} = 1 \text{ МЗП})$	960,50 грн	$(\text{НМД}_{\text{max}} = 0,5 \text{ ПМ}_o)$
Від 4173 до 8346 грн	$(\text{від } 1 \text{ МЗП до } 2 \text{ МЗП})$	Формула (1)	
Понад 8346 грн	$(D_{\text{НМД}_{\text{max}}} = 2 \text{ МЗП})$	0 грн	

Примітка. МЗП – мінімальна зарплата, ПМ_o – офіційний прожитковий мінімум для працездатних осіб, $D_{\text{НМД}_{\text{min}}}$ – рівень доходів, до якого застосовується максимальний розмір неоподаткованого мінімуму, $D_{\text{НМД}_{\text{max}}}$ – рівень доходів, починаючи з якого неоподатковуваний мінімум не застосовується, понижуючий коефіцієнт $K = 0,2302$.

Складено на основі розрахунків за даними станом на січень 2019 р.

Обґрунтуванням застосування саме диференційованого неоподаткованого мінімуму, а не податкової соціальної пільги чи неоподаткованого мінімуму в класичному його варіанті (для будь-яких доходів), є розрахунки, наведені в табл. 3. Їх виконано для випадків, коли звільнена сума становить 0,5 ПМ та 1 ПМ (офіційний і фактичний) у рамках кожного із запропонованих варіантів. Як свідчать наведені в табл. 3 розрахунки, звільнення від оподаткування суми в розмірі 0,5 прожиткового мінімуму для працездатних осіб (офіційний розмір) матиме різні фіскальні наслідки залежно від того, в якому вигляді надається пільга – податкової соціальної пільги за існуючим зразком, диференційованого неоподаткованого мінімуму (для встановленого інтервалу доходів) або традиційного неоподаткованого мінімуму (однакова сума для будь-яких доходів).

Диференційований неоподатковуваний мінімум є певним компромісним варіантом надання базових пільг у контексті забезпечення виконання вимог соціальної справедливості й фіскальної ефективності. В межах пропорційної системи він забезпечує, порівняно з податковою соціальною пільгою та неоподатковуваним мінімумом, помітнішу прогресію з найменшими втратами надходжень до бюджету (сценарії 1–3), тоді як єдиний для всіх доходів прожитковий мінімум – найбільші фіскальні втрати.

Зокрема, за чинною системою для осіб, котрі не мають права на звільнення від оподаткування встановленої в розмірі 0,5 прожиткового мінімуму суми через механізм надання податкової соціальної пільги, ефективна ставка дорівнює 19,5 %. За умов підвищення граничної суми доходу, яка дає право на звільнення від оподаткування (сценарії 1 і 2), за ефективною ставкою в розмірі 19,5 % оподатковуватимуться доходи на рівні двох мінімальних зарплат та вищі. Введення неоподаткованого мінімуму в тому самому розмірі веде до звільнення від оподаткування частини доходів у межах істотно більшого інтервалу. За ставкою 19,5 % оподатковуватимуться тільки доходи на рівні 100 мінімальних зарплат і вищі. Тобто під нижчі ставки за таких умов підпадають і високі доходи, а це досить помітні втрати податкових надходжень.

Застосування неоподаткованого мінімуму доходів у межах пропорційної системи призведе до найбільших втрат фіскальної ефективності навіть

порівняно з його використанням до тієї самої суми в межах прогресивної системи (сценарії 3 та 4); за останньою ефективні ставки є більшими. Тому в рамках сучасних систем оподаткування в країнах ЄС-11 перевага віддається підходам, у межах яких найбільше звільнення від оподаткування передбачене для низьких доходів; фізичні особи з високими доходами пільг позбавлені. Питання посилення справедливості вирішується шляхом перегляду в напрямі підвищення граничної межі доходів, що дає право на застосування звільнення від оподаткування. Високою така межа є в Словаччині, вкрай низькою – у Словенії.

Про переваги й недоліки застосування диференційованого неоподаткованого мінімуму свідчить його аналіз у контексті базових принципів оподаткування. Зокрема, такий мінімум відповідає вимогам справедливості, оскільки забезпечує прогресію в оподаткуванні, що особливо важливо в рамках пропорційних систем. Загалом він відповідає також вимогам фіскальної ефективності, оскільки зменшує кількість платників, котрі є одержувачами пільги, через встановлення граничної межі доходів, що дає право на їх звільнення. Проте не відповідає принципу економічної ефективності, адже ускладнює розрахунок податку, створює умови для приховування або заниження платниками своїх доходів із метою запобігання втраті права на звільнення від оподаткування частини доходів, що є проблематичним із урахуванням і без того високого ступеня тінізації економічних відносин у сфері оплати праці.

В Україні розв'язання проблеми посилення як соціальної справедливості, так і фіскальної ефективності ПДФО, зважаючи на істотне розшарування населення за доходами, котре ще поглибилося з початком економічної кризи, можливе за рахунок збільшення оподаткування осіб із високими доходами. Втім, більш проблематичним є окреслення шляхів практичної реалізації необхідних для цього заходів. Зокрема, при проектуванні змін за будь-якої податкової реформи, згідно з теорією, слід брати до уваги мобільність високодохідних груп осіб і висококваліфікованих працівників у відповідь на зростання рівня оподаткування, що може мати місце стосовно й трудових, і капітальних доходів [23, с. 185]. Окрім того, досить непростим завданням залишається визначення критеріїв, за допомогою котрих можна забезпечити більш-менш чітке розмежування доходів фізичних осіб за їх рівнями. Розуміння того, які доходи вважати високими чи надвисокими, як і безпосередньо поняття “багатство”, істотно змінюється і з плином часу, й у різних соціальних групах. З огляду на це необхідно запобігти (не допустити) перекладанню тягаря оподаткування на представників середнього класу, адже їхня підтримка важлива в будь-якому суспільстві. В Україні сприяння розвитку прошарку населення, котрий можна віднести до середнього класу, є нагальним.

Наведені далі загальні пропозиції стосовно певного вдосконалення оподаткування високих доходів¹ викладено в рамках умовного поділу відповідних категорій фізичних осіб на одержувачів трудових доходів (зарплата та

¹Пропозиції сформовано переважно на базі публікацій ОЕСР, в рамках яких і досліджувалась зазначена проблематика.

Таблиця 3. Рівень податкового навантаження на зарплати (ефективні ставки) станом на січень 2019 р.: варіанти змін*

Рівень доходів у вигляді заробітної плати, грн	Чинна пропорційна система (18 %). ПСП; ГРД _{ПСП} ≤ 1,4 ПМ _о		Сценарій 1. Пропорційна система (18 %). ПСП; ГРД _{ПСП} < 2 МЗП				Сценарій 2. Пропорційна система (18 %). Диференційований неоподатковуваний мінімум**				Сценарій 3. Пропорційна система (18 %). НМД				Сценарій 4. Прогресивна система (≤ 10 МЗП – 18 %, > 10 МЗП – 20 %). НМД			
	0,5 ПМ _о	1 ПМ _о	0,5 ПМ _о	1 ПМ _о	1 ПМ _ф	0,5 ПМ _о	1 ПМ _о	1 ПМ _ф	0,5 ПМ _о	1 ПМ _о	1 ПМ _ф	0,5 ПМ _о	1 ПМ _о	1 ПМ _ф	0,5 ПМ _о	1 ПМ _о	1 ПМ _ф	
960,50 (0,5 ПМ _о)	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	
1 536,80 (0,8 ПМ _о)	8,3	1,5	8,3	1,5	1,5	8,3	1,5	1,5	8,3	1,5	1,5	8,3	1,5	1,5	8,3	1,5	1,5	
1 921,00 (1 ПМ _о)	10,5	1,5	10,5	1,5	1,5	10,5	1,5	1,5	10,5	1,5	1,5	10,5	1,5	1,5	10,5	1,5	1,5	
4 173,00 (1 МЗП)	19,5	11,2	15,4	11,2	1,5	15,4	11,2	1,5	15,4	11,2	1,5	15,4	11,2	1,5	15,4	11,2	1,5	
4 425,00 (1 ПМ _ф)	19,5	11,7	15,6	11,7	1,5	15,8	12,2	2,6	15,6	11,7	1,5	15,6	11,7	1,5	15,6	11,7	1,5	
5 424,90 (1,3 МЗП)	19,5	13,1	16,3	13,1	4,8	17,3	15,0	9,2	16,3	13,1	4,8	16,3	13,1	4,8	16,3	13,1	4,8	
6 259,50 (1,5 МЗП)	19,5	14,0	16,7	14,0	6,8	18,1	16,7	13,1	16,7	14,0	6,8	16,7	14,0	6,8	16,7	14,0	6,8	
7 511,40 (1,8 МЗП)	19,5	14,9	17,2	14,9	8,9	19,0	18,6	17,4	17,2	14,9	8,9	17,2	14,9	8,9	17,2	14,9	8,9	
8 346,00 (2 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	17,4	15,4	10,0	17,4	15,4	10,0	17,4	15,4	10,0	
9 223,00 (1 СЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	17,6	15,8	10,9	17,6	15,8	10,9	17,6	15,8	10,9	
12 519,00 (3 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	18,1	16,7	13,1	18,1	16,7	13,1	18,1	16,7	13,1	
20 865,00 (5 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	18,7	17,8	15,7	18,7	17,8	15,7	18,7	17,8	15,7	
33 384,00 (8 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,0	18,5	17,1	19,0	18,5	17,1	19,0	18,5	17,1	
41 730,00 (10 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,1	18,7	17,6	19,1	18,7	17,6	19,1	18,7	17,6	
54 249,00 (13 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,2	18,9	18,0	19,2	18,9	18,0	19,2	18,9	18,0	
62 595,00 (15 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,2	18,9	18,2	19,2	18,9	18,2	19,2	18,9	18,2	
75 114,00 (18 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,3	19,0	18,4	19,3	19,0	18,4	19,3	19,0	18,4	
83 460,00 (20 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,3	19,1	18,5	19,3	19,1	18,5	19,3	19,1	18,5	
95 979,00 (23 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,3	19,1	18,7	19,3	19,1	18,7	19,3	19,1	18,7	

Закінчення табл. 3

Рівень доходів у вигляді заробітної плати, грн	Чинна пропорційна система (18 %). ПСП; ГРД _{ПСП} ≤ 1,4 ПМ _о	Сценарій 1. Пропорційна система (18 %). ПСП; ГРД _{ПСП} < 2 МЗП			Сценарій 2. Пропорційна система (18 %). Диференційований неоподатковуваний мінімум**			Сценарій 3. Пропорційна система (18 %). НМД			Сценарій 4. Прогресивна система (≤ 10 МЗП – 18 %, > 10 МЗП – 20 %). НМД		
		0,5 ПМ _о	1 ПМ _о	1 ПМ _ф	0,5 ПМ _о	1 ПМ _о	1 ПМ _ф	0,5 ПМ _о	1 ПМ _о	1 ПМ _ф	0,5 ПМ _о	1 ПМ _о	1 ПМ _ф
Величина звільнення від оподаткування	0,5 ПМ _о												
104 325,00 (25 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,3	19,2	18,7	20,5	20,4	19,9
208 650,00 (50 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,4	19,3	19,1	21,0	20,9	20,7
417 300,00 (100 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,4	19,3	21,3	21,2	21,1
709 410,00 (170 МЗП)	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,4	21,4	21,3	21,3

* Разом податок на доходи фізичних осіб і військовий збір.

** При застосуванні $NMD_{max} = 0,5 ПМ_о$, $K = 0,2302$; $NMD_{max} = 1 ПМ_о$, $K = 1,0604$.

Примітка. $ПМ_о$ – офіційний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб (1921 грн); $МЗП$ – мінімальна заробітна плата (4173 грн); $ПМ_ф$ – фактичний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб із урахуванням суми обов'язкових платежів (4425 грн); $СЗП$ – середньомісячна заробітна плата по економіці (9223 грн); NMD_{max} – максимальний розмір неоподаткованого мінімуму доходів; $ПСП$ – податкова соціальна пільга; $ГРД_{ПСП}$ – граничний розмір доходу, що дає право на податкову соціальну пільгу.

Складено на основі розрахунків за даними Державної служби статистики України, інформаційно-правової системи "Аіга:Закон".

прирівняні до неї платежі) й доходів, відмінних від трудових, насамперед пасивних (проценти, дивіденди, роялті, доходи від реалізації майна).

В рамках статті ми коротко зупинимося на напрямках удосконалення оподаткування лише окремих видів пасивних доходів. Нас цікавлять зміни, здатні вплинути на нерівність доходів і багатства.

Передусім розглянемо напрями вдосконалення порядку оподаткування доходів від особистих заощаджень фізичних осіб (ідеться про обсяги організованих заощаджень у вигляді так званих пасивних доходів). Саме заощадження населення залишаються значним потенційним джерелом інвестиційних ресурсів, залучення яких до вітчизняної економіки є одним із найважливіших завдань державної політики. Наразі основними напрямками інвестування заощаджених фізичними особами коштів в Україні є облигації внутрішньої державної позики (ОВДП) та їх вкладення на банківські рахунки (депозити).

Популярність ОВДП серед фізичних осіб пов'язана зі зниженням прибутковості банківських депозитів, але більшою мірою із введенням починаючи із січня 2017 р. пільг з ПДФО щодо ОВДП. Зокрема, сума доходів, отриманих платником податку у вигляді процентів за ОВДП (п. 165.1.2 Податкового кодексу України), а також інвестиційний прибуток від операцій купівлі-продажу зазначених цінних паперів (п. 165.1.52) не обкладаються ПДФО; інвестиційний прибуток і проценти оподатковуються тільки військовим збором за ставкою 1,5 %.

Враховуючи те, що ОВДП є оптимальним інструментом внутрішнього інвестування виключно для клієнтів private- і преміум-банкінгу, котрі прагнуть диверсифікувати портфель та отримати вищу прибутковість, гнучкість і надійність порівняно з класичним банківським депозитом, можна зробити висновок, що чинна система оподаткування доходів фізичних осіб від ОВДП (як і дивідендів, доходів від операцій із майном тощо) більшою мірою сприяє економії на податках для тих домашніх господарств, що є фінансово забезпеченішими. Саме такі доходи залишаються домінуючою складовою їхніх загальних доходів. Свідченням цього є, наприклад, дані щодо декларування доходів осіб із доходами понад 1 млн грн. Так, у 2017 р. громадяни-мільйонери отримали свої доходи у вигляді: інших доходів (додаткові блага, проценти, нараховані на депозитні рахунки в банку, дивіденди тощо) – 9,8 млрд грн; іноземних доходів – 6,2 млрд; доходів від операцій з продажу (обміну) об'єктів рухомого й нерухомого майна – 3,6 млрд; доходів від успадкування (отримання в дарунок) майна – 2,5 млрд грн [24].

Для фізичних осіб із невисоким рівнем заощаджень альтернативи банківським депозитам на сьогодні фактично немає, тож саме на їхні доходи варто зменшити податкове навантаження (яке наразі становить 19,5 % з урахуванням військового збору) шляхом введення неоподаткованого мінімуму таких доходів, до того ж зазначені заходи є доцільними у світлі останніх рекомендацій ОЕСР [23, с. 184, 185]. Це дасть змогу забезпечити певну диференціацію податкових ставок (маються на увазі ефективні ставки) залежно від розміру вкладу та більшу відповідність критерію справедливості в оподаткуванні.

Нагальним залишається й перегляд пільгових ставок щодо дивідендів на рівні фізичних осіб, котрі залишаються занадто низькими порівняно з базовою ставкою (наприклад, це стосується ставок 5 і 9 %), у напрямі їх поступового підвищення, а також рівня оподаткування доходів від операцій із майном (передусім доходів від продажу нерухомого майна, спадщини/дарування), щодо яких теж передбачено застосування пільгових податкових ставок. Зокрема, помітно знизилося навантаження на такі доходи, як спадщина та дарування. Останні заходи, вжиті щодо цих доходів, передбачали звільнення від сплати ПДФО при оформленні спадщини спадкоємців не тільки першої, а й другої черги споріднення, а також скасування для них обов'язку оцінки успадкованого майна. Доцільність запровадження зазначених змін обґрунтовувалася труднощами із забезпечення одночасної сплати всієї суми податку, іноді не порівнянної з платоспроможністю фізичної особи.

У контексті реформування оподаткування спадщини й дарування доцільно забезпечити диференціацію ставок залежно від вартості майна за прикладом низки країн ЄС із метою виведення з-під оподаткування об'єктів, чия вартість є невисокою, та посилення навантаження на об'єкти, котрі коштують досить дорого, що, зокрема, стосується їх оформлення за договорами дарування. Втім, запровадження таких заходів варто відкласти до врегулювання питань, пов'язаних зі створенням, функціонуванням і введенням єдиної бази даних звітів оцінки майнових прав, яка призначена для контролю якості оціночної діяльності.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків:

1. Податок на доходи фізичних осіб в Україні не виконує функцію зменшення нерівності доходів як через його пропорційний характер, так і у зв'язку з обмеженнями права на застосування податкової соціальної пільги, котрі позбавляють такого права навіть одержувачів мінімальної заробітної плати. Зазначене породжує проблему високого податкового навантаження на осіб із низьким рівнем доходів.

Не забезпечує зменшення нерівності доходів і майна (багатства) й вітчизняна податкова система загалом, що спричинено великою часткою непрямих податків у її структурі, регресивних за своєю природою, вузькою базою податку на рухоме майно фізичних осіб та низькою ефективністю адміністрування податку на житлове нерухомість.

2. Хоча в теорії найефективнішим податковим інструментом перерозподілу доходів вважається прогресивний податок на доходи фізичних осіб, його запровадження в Україні наразі вбачається несвоечасним через досі масштабне використання неофіційної праці й недотримання принципу невідворотності покарання за ухилення від податків. Перехідним заходом до запровадження такого податку може стати введення диференційованого неоподаткованого мінімуму доходів, котрий є певним компромісним варіантом надання базових пільг у контексті забезпечення виконання вимог соціальної справедливості та фіскальної ефективності. В межах пропорцій-

ної системи він забезпечує, порівняно з податковою соціальною пільгою і звичайним неоподатковуваним мінімумом, істотнішу прогресію з найменшими втратами надходжень до бюджету, тоді як єдиний для всіх доходів прожитковий мінімум – найбільші фіскальні втрати.

3. Зменшенню нерівності доходів може сприяти також запровадження елементів прогресивності в оподаткування окремих видів пасивних доходів фізичних осіб, що відповідають рекомендаціям ОЕСР, розробленим для пом'якшення проблеми нерівності й бідності та підтримки інклюзивного зростання, а саме: неоподаткованого мінімуму доходів на банківські депозити, котрий дасть змогу знизити податкове навантаження на доходи від невеликих заощаджень, і диференційованих ставок залежно від вартості майна, отриманого в порядку спадщини чи дарування.

Список використаних джерел

1. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. зб. Ч. I. Київ : Держстат України, 2018. 380 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_vrdu2017_pdf.pdf.

2. Gini coefficient of equivalised disposable income. EU-SILC Survey / Eurostat. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tessi190>.

3. S80/S20: inequality of income distribution (income quintile share ratio) – total. EU-SILC Survey / Eurostat. Last update 15.03.2019. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di11&lang=en.

4. Global Wealth Databook 2017. Credit Suisse Research Institute. November 2017. 164 p. URL: <https://www.fondsnieuws.nl/marktrapporten/file/14249>.

5. *Niehuys J.* Subjective perceptions of inequality and redistributive preferences: An international comparison. 2014. URL: https://relooney.com/NS3040/000_New_1519.pdf.

6. *Швабій К.* Оподаткування доходів населення: проблеми науки та практики. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009. 296 с.

7. *Юрчик Г. М., Самолюк Н. М.* Оцінювання диференціації доходів населення України з урахуванням їх тіньової компоненти. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3. С. 133–144.

8. *Черенько Л. М.* Специфіка формування та прояву нерівності в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2. С. 60–69.

9. *Швабій К. І.* Регулятивна ефективність податку на доходи фізичних осіб в Україні. *Фінанси України*. 2013. № 4. С. 27–44.

10. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2012. 404 с.

11. *Романчук Н. М.* Оцінка економічної нерівності домогосподарств України за концепцією розширеного доходу. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1. С. 153–165.

12. *Черенько Л. М.* Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1. С. 11–21.

13. *Коляда Т.* Податкові інструменти забезпечення соціальної справедливості в державі. *Економічний аналіз*. 2012. Т. 11. С. 120–125. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecan_2012_11%281%29__28.pdf.

14. Лунина И. А. Международный опыт повышения справедливости налогообложения и возможности его применения в Украине. *Экономика налоговых реформ*: монография / под ред. И. А. Майбурова, Ю. Б. Иванова, Л. А. Тарангул. Киев, 2013. С. 132–140. URL: <http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/doc/ekonomika-pod-reform-sereb.pdf>.
15. Холод Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках. Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 442 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Nazar_Kholod/publication/304051732_Rozpodil_dohodiv_ta_bidnist_u_perehidnih_ekonomikah/links/5764d44708aeb4b99800a61c/Rozpodil-dohodiv-ta-bidnist-u-perehidnih-ekonomikah.pdf?origin=publication_detail.
16. Швабій К. І. Фіскальна ефективність податку на доходи фізичних осіб. *Фінанси України*. 2012. № 3. С. 32–35.
17. Соколовська А. М., Райнова Л. Б. Соціальна справедливість в оподаткуванні доходів і майна фізичних осіб. *Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції*: кол. моногр. : у 2 т. Т. 1 / Т. І. Єфименко, С. С. Гасанов, В. П. Кудряшов та ін. ; за ред. О. В. Шлапака, Т. І. Єфименко ; ДННУ "Акад. фін. упр.". Київ, 2014. С. 194–205.
18. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення. Київ: Знання-Прес, 2004. 454 с.
19. Paulus A., Peichl A. Effects of flat tax reforms in Europe on inequality and poverty. 2007. URL: https://www.diw.de/documents/dokumentenarchiv/17/60119/paperpaulus_peichl.pdf.
20. Piper S., Murphy C. Flat personal income taxes: systems in practice in Eastern European economies. *Economic Roundup Spring 2005*. 2005. December 12. URL: http://archive.treasury.gov.au/documents/1042/PDF/04_Flat_taxes%20.pdf.
21. Saavedra P., Marcincin A., Valachy J. Flat Income Tax Reforms. *Fiscal policy and economic growth: lessons for Eastern Europe and Central Asia*. 2007. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/257896-1182288383968/FiscalPolicy%26EconomicGrowthinECA_Ch8.pdf.
22. Tax and benefits indicators – online database. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/indicators-statistics/economic-databases/tax-and-benefits-indicators-database_en.
23. Taxation of Household Savings. *OECD Tax Policy Studies*. 2018. No. 25. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/taxation-of-household-savings_9789264289536-en#page4.
24. Продан М. За підсумками деклараційної кампанії наймолодшому мільйонеру – 7 років, а найстаршому – 99 / Прес-служба Держ. фіскальн. служби України. 2018. 7 трав. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/336462.html>.

References

1. State Statistics Service of Ukraine. (2018). *Expenditure and resources of households of Ukraine in 2017 year*. Kyiv. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_vrdu2017_pdf.pdf [in Ukrainian].
2. Eurostat. (n. d.). *Gini coefficient of equivalised disposable income. EU-SILC Survey*. Retrieved from <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tessi190>.
3. Eurostat. (n. d.). *S80/S20: inequality of income distribution (income quintile share ratio) – total. EU-SILC Survey*. Retrieved from http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di11&lang=en.
4. Credit Suisse Research Institute. (2017, November). *Global Wealth Databook 2017*. Retrieved from <https://www.fondsnieuws.nl/marktrapporten/file/14249>.

5. Nihues, J. (2014). *Subjective perceptions of inequality and redistributive preferences: An international comparison*. Retrieved from https://relooney.com/NS3040/000_New_1519.pdf.
6. Shvabii, K. (2009). *Taxation of personal income: problems of science and practice*. Irpin: Natsionalnyi universytet DPS Ukrainy [in Ukrainian].
7. Yurchyk, H. M., Samoliuk, N. M. (2016). Income differentiation of residents of Ukraine under conditions of shadow economy. *Demography and Social Economy*, 3, 133–144 [in Ukrainian].
8. Cherenko, L. M. (2013). Specifics of formation and symptoms of inequality in Ukraine. *Demography and Social Economy*, 2, 60–69 [in Ukrainian].
9. Shvabii, K. (2013). Regulatory efficiency of personal income tax in Ukraine. *Finance of Ukraine*, 4, 27–44 [in Ukrainian].
10. Libanova, E. M. (Ed.). (2012). *Inequality in Ukraine: scales and opportunities for influence*. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
11. Romanchuk, N. M. (2018). Assessment of household economic inequality of Ukraine based on the expanded income concept. *Demography and Social Economy*, 1, 153–165 [in Ukrainian].
12. Cherenko, L. M. (2015). New forms of poverty in Ukraine: key manifestations and evaluation of scale of the phenomenon. *Demography and Social Economy*, 1, 11–21 [in Ukrainian].
13. Koliada, T. (2012). Tax instruments to provide social justice in the states. *Economic analysis*, 11, 120–125. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecan_2012_11%281%29__28.pdf [in Ukrainian].
14. Lunina, I. A. (2013). International experience in increasing the fairness of taxation and the possibility of its use in Ukraine. In I. A. Maiburov, Iu. B. Ivanov, L. L. Tarangul (Eds.). *Economics of tax reform* (pp. 132–140). Kiev. Retrieved from <http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/doc/ekonomika-pod-reform-sereb.pdf> [in Russian].
15. Kholod, N. M. (2009). *Income distribution and poverty in transitional countries*. Lviv: VTs LNU imeni Ivana Franka. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Nazar_Kholod/publication/304051732_Rozpodil_dohodiv_ta_bidnist_u_perehidnih_ekonomikah/links/5764d44708aeb4b99800a61c/Rozpodil-dohodiv-ta-bidnist-u-perehidnih-ekonomikah.pdf?origin=publication_detail [in Ukrainian].
16. Shvabii, K. (2012). Fiscal efficiency of personal income tax. *Finance of Ukraine*, 3, 32–35 [in Ukrainian].
17. Sokolovska, A. M., Rainova, L. B. (2014). Social justice in the taxation of income and property of individuals. In O. V. Shlapak, T. I. Iefymenko (Eds.) *Modernization of the financial system of Ukraine in the process of European integration* (Vol. 1, pp. 194–205). Kyiv: DNNU “Akademiiia finansovoho upravlinnia” [in Ukrainian].
18. Sokolovska, A. M. (2004). *The tax system of the state: the theory and practice of formation*. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
19. Paulus, A., Peichl, A. (2007). *Effects of flat tax reforms in Europe on inequality and poverty*. Retrieved from https://www.diw.de/documents/dokumentenarchiv/17/60119/pa-perpaulus_peichl.pdf.
20. Piper, S., Murphy, C. (2005, December 12). Flat personal income taxes: systems in practice in Eastern European economies. *Economic Roundup Spring 2005*. Retrieved from http://archive.treasury.gov.au/documents/1042/PDF/04_Flat_taxes%20.pdf.
21. Saavedra, P., Marcincin, A., & Valachy, J. (2007). Flat Income Tax Reforms. In *Fiscal policy and economic growth: lessons for Eastern Europe and Central Asia*. Retrieved from

http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/257896-1182288383968/FiscalPolicy%26EconomicGrowthinECA_Ch8.pdf.

22. European Commission. (n. d.). *Tax and benefits indicators – online database*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/indicators-statistics/economic-databases/tax-and-benefits-indicators-database_en.

23. OECD. (2018). *Taxation of Household Savings*. OECD Tax Policy Studies. No. 25. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/taxation-of-household-savings_9789264289536-en#page4.

24. State Fiscal Service of Ukraine. (2018, May 7). *Prodan M.: According to the results of the declaration campaign, the youngest millionaire is 7 years old, and the oldest one is 99*. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/336462.html> [in Ukrainian].